

TÜRK DEVRİMİNİN TASAVVUF KURUMLARIYLA KESİŞEN YOLLARI

Öğr. Gör. Fahri ÖZTEKE*

Öz

Tasavvuf kurumları, İslâm coğrafyasında bilim ve kültürün gelişmesine katkı sağlamış, insanların bir araya gelerek sosyal bağlarının kuvvetlenmesine vesile olmuştur. Ancak XVII. asırdan itibaren gözle görülür bozulmalar başlamıştır. Osmanlı modernleşme uğraşları sırasında revize edilmeye çalışılsalar da istenilen neticelere bir türlü ulaşamamıştır. XX. Yüzyılın başında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyeleriyle beraber bu kurumların Türk Devrimi'nin mimarlarıyla bir şekilde yolları kesişmiştir. Tekke ve benzeri kurumlarda vakit geçiren birçok kişinin gerek I. Dünya Savaşı gerekse Milli Mücadele yıllarında yurt savunmasına destekçi oldukları inkâr edilemez bir gerçektir. Cumhuriyetin ilanından sonra devrimci kadro ve tarikat ehli farklı gruplarda yer almıştır. 1925 Şeyh Said isyanından sonra ilişkiler büsbütün kopmuş ve aynı yıl tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılmasına karar verilmiştir. Daha sonraki yıllarda bu müesseseler farklı isimlerle tekrar sosyal dokuda yer almaya çalışsa da eski güçlerine kavuşamamışlardır. 1930'lu yıllarla birlikte Cumhuriyet hükümetleri, tarikat kurumlarını ya satışa çıkarmış ya da önemine binaen tadil ettirmiştir.

Anahtar kelimeler: Tarikat, tekke, Şeyh Said, Cumhuriyet Hükümetleri.

The Intersection of Turkish Revolution with Sufism Institutions

Abstract

Sufi institutions have contributed to the development of science and culture in Islamic lands and have helped people to come together and strengthen their social ties. However visible breakups have begun around here since XVII century. While trying to be revised during the Ottoman modernization efforts, the desired results could not be reached in some way. XX. At the beginning of the century, together with some members of the Union and Progress Society, these institutions had somehow intertwined with the architects of the Turkish Revolution. It is an unquestionable fact that many people who spend time in Tekke and similar institutions are supporting the defense of the country during World War I or the National Struggle. After the declaration of the Republic, the revolutionary cadre and the people of the sect took place in different lanes. After the Sheikh Said rebellion of 1925, relations were completely broken and it was decided to close the Islamic monastery, tombs and zawiya in the same year. In the following years, these institutions tried to take place in social welfare again with different names, but they had not reached their former strengths. With the 1930s, the Republican governments have amended the cult institutions, either for sale or for their importance.

Keywords: Cult, Lodge, Sheikh Said, Republican Governments.

* Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fahri.ozteke@batman.edu.tr

1. Tasavvuf Müesseslerinin Cumhuriyet Dönemine Kadar Etkinlikleri

Uzun sayılabilecek tarihi süreç içerisinde tarikat, tekke, zaviye ve türbeleri de içinde barındıran kapsamlı yapılanma tasavvuf adı ile bilinmektedir. Tasavvuf teriminin Arapça 'da çöl bitkisi anlamına gelen sufane kelimesinden türediği, yün anlamına gelen suf sözcüğünden ortaya çıktığı ya da yüz çevirmek ifadesinin karşılığı olan savf'dan doğduğuna dair dil bilimciler arasında çeşitli iddialar mevcuttur. Lengüistik açıdan yapılan tartışmalar bir yana, asıl önemli olan, özünde İslâm'ı bir yaşama şekli olarak ortaya çıkan tasavvuf ve o yapının temel kurumları Hz. Muhammed'in vefatından sonra vücut bulmuştur¹.

Tasavvufun sistemli bir organizasyon olarak doğuşu Emevilerin son dönemleriyle Abbasilerin ilk zamanlarında oldu. İslâm Rönesansı'nın yaşandığı bu dönemlerde maddi zenginlik ve refaha karşı, kimi müminler Hz. Peygamber'in yaşantısında olduğu gibi mütevazı bir yaşam yolunu tercih etmek istedi. İslâm toplumun geniş kitlelerinden gelen bu istek doğal olarak tasavvuf ve kurumlarını ortaya çıkmasını sağladı. Tasavvuf ya da süfliliğin temelini atan İslâm büyüğü Hasan Basri kabul edilmektedir². Aynı dönemlerde batılı kaynaklarda, tasavvuf İslâm mistisizminin karşılığı olan bir terim olarak kullanılmıştır.

Tasavvufi yaşamın özelliklerinden bahsedilirken sıkça kullanılan tekke sözcüğünün kökeni Arapçadaki vika kelimesinden türemiştir. Arapça konuşan toplumlarda tekke kelimesi "**dayanmak-sırtını bir yerlere yaslamak**" anlamında da kullanılmıştır. Geniş ve daha çok konuğun ziyaret edebildiği tekkelere "**asitane**" küçüklerine ise "**zaviye**" denilmekteydi. Tekkeler aynı tarikat mensuplarının bir şeyh(dini lider) etrafında toplandığı mekânlar olup din ve devlet büyüklerinin vefatlarından sonra defnedildikleri yerlere ise türbe ismi verilmiştir³. Tekkeler ve içlerindeki dervişlerin yaşam tarzı bir bütün olarak ele alındığında, uzun yıllar boyunca buralar mescit, han, imarethane hatta kütüphane olarak dahi kullanılarak önemli sosyokültürel hizmetler yerine getirmişlerdi. Zaviyeler, özellikle Ahilik tarikatı mensuplarının bir araya geldiği tekke benzeri müesseseler olarak kabul edilmektedir. Yüzyıllar boyunca toplum için yararlı kabul edilebilecek işlevler yerine getiren tekke, türbe ve zaviyeler aynı zamanda insanların bir araya geldikleri toplanma yeri vazifesini görerek içtimai hayatın diri kalmasına da yardımcı olmuşlardır. İleri teknoloji alet ve araçlarının bulunmadığı dönemlerde hem kültürel(folklorik) zenginliklerin

¹ Hayrani Altıntaş (1986). Tasavvuf Tarihi, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 13; Mustafa Kara (2010). Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 19; Abdulkadir Geylani (2003). Fütuhu'l-Gayb Âlemlerin Kapısı. (Şerh: İbn Teyyime), İstanbul: Gelenek Yayınları, s. 43; Ahmet Yaşar Ocak (2014). Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 21.

² Altıntaş, age., s. 60.

³ Cahid Baltacı (2007). İslâm Medeniyeti Tarihi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 297.

yayılmasında hem de bilimsel gelişmelerin geniş kitlelere ulaştırılmasında tarikat uzantılı kurumlar mühim hizmetler yapmıştır⁴.

Demografik olarak Türklerin ağırlığının hissedildiği yerlerde tasavvuf ve kurumlarına rastlanılması Müslümanlığı seçmelerinden kısa bir süre sonra görülmüştür. Müslüman Türklerde tasavvuf, tekke, türbe, zaviye, tarikat, şeyh ve derviş gibi kavram ya da olguların yerleşmeye başlayıp sosyal hayatın bir parçası haline gelmesinde bir takım unsurların etkisi oldu. Geleneklerine oldukça bağlı olan Türklerin yaşam tarzı ile tarikat esaslarının örtüşen yanlarının bulunması, tasavvufla içli dışlı olmuş Şialığın Türkler arasında yayılmaya başlaması, Orta Asya Şaman kültürünün derviş yaşamına benzer yanları, fütüvvet ruhunu canlı tutma gayretleri, Yaratıcıya ulaşmada bir aracıyı vesile kılma fikri Türklerde tasavvuf oluşumlarını arttırdı⁵. Müslüman Türkler arasında Yesevilik, Mevlevilik, Nakşibendîlik ve Bektaşilik tarikatları daha yaygın olarak görülmüştür. Bu tarikatlar İslâm dininin inceliklerini anlamaya çalışan Türklerde itikat kaidelerinin oturmasına yardımcı olduğu gibi ilmi seviyenin yükselmesine de tesir etti⁶. Biruni, Farabi, İbni Sina, Uluğ Bey ve nice saygın bilim adamı tasavvuf tezgâhından geçerek insanlığa önemli hizmetler sundular.

Anadolu Beylikleri, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçukları Dönemlerinde tasavvuf ve kurumları altın çağlarını yaşayarak Anadolu Müslümanlığının bel kemiğini teşkil ettiler. Tasavvuftan beslenen Horasan erenleri sayesinde Anadolu'nun Türkleştirilip İslâmlaştırılmasında önemli mesafe kat edildi. XIII. yüzyıla gelindiğinde, Moğol istilalarına karşı tekke ve zaviyeler sığınak yerleri olarak ta kullanıldı. Hal böyle olunca tasavvuf eksenli yerler asıl maksatlarının dışında askeri gayelere de hizmet etti. İslâm Tarihi'nde tarikatlarla ilgili kurumlara hâkimiyet alanı içinde en fazla yaşam hakkı tanıyan devlet Osmanlılar olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasından itibaren devlet erkânının mürşitlerle olan yakın diyalogları tasavvuf eğitimi veren müesseselerin sayıca fazlaşmasında önemli rol oynadı. Zaten son derece merkezîyetçi bir yönetim anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti'nin topraklarında tekke ve zaviyelerin istedikleri gibi varlıklarını sürdürebilmeleri, bu kurumlardaki şeyh ve müritlerin devlet adamlarıyla olan yakın münasebetlerine bağlı olarak gelişti⁷.

Yavuz Sultan Selim ve Sultan II. Mahmut dönemlerindeki gibi devlet-din ilişkilerinde yaşanan keskin hadiseler tasavvuf kurumlarının bekasına yakından

⁴ Suraiya Faroqhi (2000). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. (Çev: Elif Kılıç), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 203 ve 204.

⁵ Şerafettin Yaltkaya(1943). Eski Türk Ananelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesirleri, İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul: 20-25 Eylül 1937, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 295.

⁶ Neşet Çağatay(1972). Türkiye'de Gerici Eylemler(1923'de Buyana), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 18.

⁷ İrfan Gündüz(2013). Osmanlılarda Devlet/Tekke Münasebetleri, İstanbul: Seha Neşriyat, s. 18.

etki etmiştir. Teolojik kurallara göre yönetilmesine rağmen Osmanlı Devleti tarihinde bazı politik ya da askeri olaylardan dolayı, tekke ve zaviyelerin kapılarına kilit vurulduğu anlar oldu. Bu kurumların ait oldukları vakıfların geniş arazilere sahip olması ekonomik güç haline gelmelerine yol açtı. Tekke ve zaviyelerin mali kaynakları devlet ile olan münasebetlerine doğrudan tesir etmiştir⁸. Haklarında vuku bulan olumlu ya da olumsuz gelişmelere rağmen dervişaneler Osmanlı Devleti'nin sosyal ve mali kompozisyonunda bir şekilde yer bularak Cumhuriyet dönemine de intikal etmeyi başarmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi çalkantıların yanı sıra bidatların yaygınlaşması, bazı kimselerin vakıf toprakları üzerinde hâkimiyet kurma yarışına girişmesi, medrese kökenli olmayan şahısların tasavvufi kurumlarda görev almaya başlaması ve bu kurumlardaki kişiler arasında yaşanan sürtüşmeler tekke, türbe ve zaviyelerde gözle görülür biçimde ortaya çıkan bozulmaların temel nedenleridir. XVII. yüzyıla gelindiğinde ilmiye sınıfı mensupları arasında yaşanan hararetli atışmalar ve suçlamalar tasavvuf kurumlarındaki kokuşmayı iyiden iyiye gün yüzüne çıkardı. İmparatorluk sınırları içinde görülen bu düşündürücü gelişmeler kuruluşun bu yana var olan saray-medrese-tekke uyumunun bozulmasına da etkisi oldu. Tekke, türbe ve zaviyelerin bünyesini bir asalak gibi kemirmeye başlayan aksaklıklar sosyal yaşama dair olan işlevlerini ifa edememelerine neden oldu.

Ciddi itibar kaybına uğrayan tarikat kurumlarına yönelik ilk anlamlı düzenleme Sultan III. Selim'in küçük çaplı gayretleri bir tarafa bırakılırsa Sultan II. Mahmut döneminde yapılmıştır. Türk Devrimi'nin alt yapısının oluşturulmaya başlandığı II. Mahmut zamanında tekke ve zaviyeler merkeze bağlandı. Böylelikle çoğu zaman denetimden uzak kalmış bu yerler artık sıkı bir denetime tabii tutulmaya başlandı. 1826'da gerçekleşen Vakay-i Hayriye'nin hemen ardından hükümdar iradesiyle Bektaşî tekkelerinin neredeyse tamamı kapatıldı⁹. XIX. yüzyılda tekke, türbe ve zaviyelere yönelik yapılan ıslah gayretleri çağdaşlaşma faaliyetleriyle paralel olarak yürütüldü. Tasavvuf müesseseleriyle ilgili yapılan düzenlenmeler Osmanlı modernizasyonunun bir parçası haline geldi. Aslında Türk tarihinin son iki yüz yılı iyi tahlil edildiğinde, çağdaşlaşma adımları atıldıkça mistik yapılı kurumların hareket sahasının hep pasifize edildiği anlaşılmaktadır¹⁰. Buna rağmen, sınırları zorlayanlar çıktığı zaman, nihayetinde idari yapı tarafından faaliyette bulunamaz konuma getirilmişlerdir.

⁸Kemal Karpat (2005). İslâm'ın Siyasallaşması, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 103; Ejder Okumuş (2005). Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi, Ankara: Lotus Yayıncılık, s. 46; Taha Akyol (1988). Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, İstanbul: Milliyet Yayıncılık, s. 64.

⁹Tuncer Baykara (2001). Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 221, 222, 223.

¹⁰Şerif Mardin (2010). Türkiye'de Din ve Siyaset, İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 117.

Her şeye rağmen gerek duyulan hassas zamanlarda dergâhlar ve uzantılarından kimi kitleler üzerindeki birleştirici etkilerinden faydalanmak, idari otoritenin başvurduğu yollardan biri olmuştur. Özellikle “Ulusal Direniş” yılları bunun kayda değer örnekleriyle doludur¹¹. Ne var ki, şartların zorlamasıyla gerçekleşmiş iş birliktelikleri çağdaş, laik ve ulusal kimlikli devletin inşası esnasında yerini soğuk savaş dönemlerinin atmosferine bırakmıştır¹².

Başta II. Mahmut’un yaptığı ıslah çalışmaları olmak üzere tekke, türbe ve zaviyelerle ilgili XIX. yüzyıldaki yapılmış bir takım düzenlemelerden sonra bu kurumların tekrar ciddi manada tartışılmaya başlanması II. Meşrutiyet Dönemi’nde olmuştur. Yapılan tartışmalar bu kurumların tembelhanelere dönüşmüş görüntüsü üzerine yoğunlaşmıştır. Aydın ve gazetecilerin yazdıkları sayesinde tekke, türbe ve zaviyelerdeki çözümler çoğu yönüyle açığa çıkarılmış oldu. Yakın tarihimizin kırılma anlarından olan II. Meşrutiyet Dönemi’nde iktidarda İttihatçıların bulunması tasavvuf kurumlarının geleceğine önemli ölçüde tesir etmiştir¹³. İttihat ve Terakki Partisi doğrudan doğruya bu kurumların varlığına karşı çıkmaya da hiçbir zaman açıktan destekçisi de olmamıştır. Sadece koşullar gereği kendi çıkarları doğrultusunda bu çevrelerden faydalanmaya çalışmıştır¹⁴. Ancak, yakın tarihimizde bazı siyasi çevrelerin tarikat eksenli kurumlarla olan ilişkilerinde yaptığı hatalar sonradan ağır bedellerin ödenmesine neden olmuştur.

I. Dünya Savaşı yıllarında başta Bektaşilik olmak üzere tarikatların çoğu tekrar serbest hareket etme imkânı elde etti. Bu yıllarda çoğu müridin yurt savunması için çaba sarf ederek canını ortaya koyduğu oldu. Özellikle

¹¹ Cemal Kutay (1974). Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 87.

¹² Cumhuriyet’in kurucularının tarikat çevreleriyle olan ilişkilerinin boyutunu İsmet İnönü’nün Milli Mücadele yıllarında yaşadıklarına bakarak çözümleyebiliriz. Kurtuluş Savaşı’nın henüz başlangıç döneminde, 1920 yılının Mart ayının ortalarında İnönü ve yanında bulunan bazı vatanseverler, Ankara’ya geçmeden Üsküdar’daki Nakşibendi tarikatına ait Özbekler tekkesine sığınarak Şeyh Ata Efendi ve oradaki dervişlerden yardım almışlardır. Ancak, 23 Aralık 1930 tarihli Menemen başkaldırısına aynı tarikat grubu mensuplarının adlarının karışması üzerine İnönü Hükümeti aldığı tedbirlerle bu tarikat ile ilgili yurt çapında faaliyet gösteren mekânların birçoğunu kapatmıştır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gotthard Jaskhe(1972). Yeni Türkiye’de İslâmlık. (Çev: Hayrullah Örs), Ankara: Bilgi Basımevi, s. 35 ve 36; Abdi İpekçi(2013). İnönü Atatürk’ü Anlatıyor, İstanbul: Ka Kitap, s. 78.

¹³ İttihat ve Terakki Cemiyeti, pozitivistimin Türkiye’ye girişinde en etkili kurum olmuştur. Türk Devrimini gerçekleştiren kadronun önemli bir kemsi eski ittihatchılardan müteşekkildir. İttihatçılar birçok konuda olduğu gibi tarikat ve onunla ilişkili kurumlara yönelik izledikleri politikalar ile Halk Fırkası başta olmak üzere çağdaş Cumhuriyet’in inşalarına bir model olmayı başarmışlardır. İttihat Terakki’nin pozitivist politikalarının İnkılâplara etkisine dair bkz. Murtaza Korlaelçi (2011). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Pozitivist Düşüncenin İthali. (Ed: Mehmet Ö. Alkan), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 1, s. 214-222.

¹⁴ Veled Çelebi İzbudak (2009). Tekkeden Meclise Sıradışı Bir Çelebi’nin Anıları. (Haz: Yakup Şafak-Yusuf Öz), İstanbul: Timaş Yayınları, s. 18.

Çanakkale, Kafkas ve Suriye-Filistin cephelerinde vatan için savaşan birçok dervişe rastlandı. Bu durum Ulusal Direniş yıllarında da büyük ölçüde devam etti. Mustafa Kemal Paşa ülke adeta sırat köprüsünden geçerken zaman zaman tasavvuf erbabıyla doğrudan diyalog kurarak, buralardaki gençlerin Milli Mücadele'ye katılımlarını hızlandırmıştır. Erzurum Kongresi'nin açılışını Nakşî tarikatı şeyhi Hoca Rauf Efendi ile yapan Mustafa Kemal, aynı dönemde Anadolu'daki mürşitlere mektuplar yazdı¹⁵. Tarihi öneme sahip bu mektuplar vasıtasıyla Kurtuluş Savaşı'na destek için çağrıda bulundu. Atatürk, 24 Aralık 1919 tarihinde Hacı Bektaş Veli türbesini, Mart 1920'de Konya Mevlana türbesini ziyaret etti¹⁶. Kuşkusuz bu tür etkinlikler tarikat çevrelerinin Kurtuluş Savaşı'na dâhil olmasına katkıda bulunmuştur. Tekkelerde bir nevi miskinçe vakit geçiren çoğu insan Atatürk'ün çağrıları vasıtasıyla üzerindeki ataleti atarak tarihi direnişin içinde yer almışlardır. Bu sayede tüm ülkede birlik havası daha da fazla hissedilir oldu. Tekkelerdeki dervişlerin çoğunluğunun Milli Mücadele'ye destekçi olmasında Atatürk'ün bu çevrelerle kurduğu münasebetlerin önemli etkisi olmuştur.

1919-1922 yılları arasında Heyet-i Temsiliye, Müdafî Hukuk cemiyetleri ve I. TBMM'de tekke üyeleri ve tarikat şeyhlerinin görev alması şaşılacak bir durum olmamakla birlikte, Türk Devrimi'nin tarihi seyrine uygun olarak II. TBMM'de görev alan tasavvuf mensuplarının sayılarında gözle görülür bir azalış yaşanmıştır. Fakat Cumhuriyet'in ilk yıllarında hem Atatürk'ün hususi olarak beslediği muhabbet hem de devrimlerin de yanında yer almalarından dolayı Bektaşilik ile Mevlevilik tarikatlarına bazı özel imtiyazlar tanınmıştı¹⁷. Bu ayrıcalıklı durum tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılıp tarikatların yasaklanmasından sonra da bir süre daha devam etti. Fakat zamanla bazı eski tarikatların üyeleri Bektaşiliğe sızmaya başladı. Bu türden gelişmelere karşı ise Cumhuriyet'in kolluk güçleri devreye girerek müdahalelerde bulunmuştur¹⁸. İşin özü devrimin ilk yıllarında Bektaşilik ve Mevlevilik tarikatlarının laik Cumhuriyet'in siyasi çevreleriyle yaşadığı bahar çok uzun süreli olmamıştır. Bahsedilen iki gruba karşı belirli dönem takınılan hoşgörülü tutum Tek Parti Dönemi'ndeki din-devlet ilişkileri açısından ayrıca ele alınarak değerlendirilmelidir. Mevlevilik ve Bektaşilik ile sınırlı kalmış istisnai uygulamalar haricinde Atatürk ve İnönü zamanlarında kurulan Cumhuriyet hükümetleri, İslâmi gruplara karşı her daim seküler bir yaklaşımla soğuk temaslarda bulunmuşlardır¹⁹. Devrimci kadroların tarikatlara karşı olan laik

¹⁵ Ali Sarıkoyuncu (2012). Milli Mücadele Din Adamları, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt: I, s. 144.

¹⁶ Mustafa Kara(1999). Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 264.

¹⁷ Mete Tunçay(2005). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Döneminin Kurulması 1923-1931, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 158.

¹⁸ Bektaşî Ayini Yapanlar Mahkûm Edildi(03 Şubat 1937). Cumhuriyet, Sayı: 4572, s. 2.

¹⁹ İsmail Kara(2012). Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 81.

temelli yaklaşımlarında, pozitivistimin ilkelerinin referans alınması kadar, din-devlet ilişkilerinde geçmişin ibret dolu olayları da etkili olmuştur.

2. Cumhuriyet Döneminde Tasavvuf Kurumlarının Yeniden Tanzimi

2.1. Tasavvuf Kurumları Kapatılmadan Önceki Gelişmeler

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk çağdaşlaşması daha önceki yıllarda görülen çizgisinden oldukça radikal bir boyutta devam etti. Osmanlı devlet adamları ve aydınlarının çoğu batı teknolojisinin temin edilmesinin yanında İslâmiyet'e bağlı kalınarak yaşamakta bir sakınca görmemişlerdi. Türk Devrimi'ni gerçekleştiren kadrolar ise dinin sadece özel hayatta var olması gerektiğini savunmuşlardı. Şer'i kurallar ve kurumların hareket alanının daraltılmasının çağdaşlaşmanın vaz geçilmez bir kaidesi olduğunu düşünerek hareket etmişlerdir²⁰. Devlet dini kontrol altında tutmaya çalışan bir mekanizma olarak ta hareket etmiştir. Din kişinin kendi hayatına yönelik bir vicdan meselesi olarak yaşanmalı, toplumsal yaşamda ve siyasi hayatta etkin bir öge olmamalıydı. Bu bakış açısı laik Cumhuriyet'i kuran devrimci kadronun maneviyata yaklaşımının temel prensiplerini ifade etmektedir. Buna göre dinin özel yaşamdaki statüsü, yasaların sunduğu vicdan hürriyeti nispetinde güvence altına alınmıştı. Sıkça tartışılan bir konu olarak Atatürk ve yakın arkadaşlarının dinle alakalı hissiyatlarını bu kıstaslar doğrultusunda değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Doğrudan doğruya Cumhuriyet kadrolarının yaptığı ilk anayasa olma özelliğindeki 1924 Anayasası(Atatürk Anayasası)'nın 75. maddesi tüm yurttaşlara din ve vicdan hürriyetinin yanında her türlü ayin yapma özgürlüğü de tanıyordu²¹. Bu maddede yer alan kanuni boşluktan faydalanan ya da yasayı kendilerine uygun olarak yorumlayan tarikat mensupları bir süre daha varlıklarını sürdürme fırsatı elde ettiler. Net olarak ifade etmekte yarar vardır ki, 1924 Anayasası ilk haliyle tarikatların serbestliğine izin veren boşluklar içermekteydi. Bu nedenledir ki, doğu kültür ve mistizminin sembollerinden sayılan tarikat teşkilatlarının Cumhuriyet'e geçişle birlikte hemen ortadan kaldırıldığını söylemek mümkün değildir.

Mustafa Kemal Atatürk, çağdaş ve ulusal toplumun inşasının başlamasıyla birlikte tarikat kurumlarından duyduğu memnuniyetsizliği kamuoyuyla paylaşır. Bu anlamda ilk dikkat çeken çıkışını 22 Eylül 1924'te Samsun'da İstiklal Ticaret Okulu'nda yaptı. Kendisini dinlemeye gelen öğretmenlere şu tarihi cümleyi sarf etmiştir: "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir* ²²." Gazi bu sözleriyle yeni

²⁰ Mardin, age, s. 117.

²¹ 1924 Anayasası'nın 75. Maddesi aynen şu hükümleri içermektedir: "*Hiçbir kimse felsefe inanandan, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir.*" Ayrıntılı bilgi için bkz. Resmi Gazete(15 Ocak 1945). Sayı: 5905, s. 8180.

²² Büyük Gazi'nin Samsun Söylevi(25 Eylül 1924). Hâkimiyeti Milliye, Sayı: 1630, s. 1.

dönemde mürşit kelimesine alışılmışın dışında farklı bir anlam yükliyordu. Atatürk, mürşit kelimesini müspet bilimlerin karşılığı olarak kullanıyor ve yeni nesillerin ilerleyeceği tarikin(yolun) bilim ve uygarlık olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Artık, Türkiye Cumhuriyeti'nde en temel iman hakikatlerine dahi vakıf olamayan, dinin değerlerinden bihaber sözde bir şeyhin yönlendirmesinin hiçbir hükmü olmayacaktı. Muasır medeniyet seviyesine erişmek için çağı doğru yorumlamış düşünce insanlarının çalışmaları, araştırmaları ve yönlendirmeleri ölçü kabul edilecekti. Yeni dönemde hedef belirleyici ve yol gösterici olarak ilmin, fennin ve çağdaş uygarlığın akla dayalı temel esasları kabul edilir. Bu esaslar eğitim ve öğretim hayatının da temel prensiplerini oluşturacaktır. Tekke, türbe ve zaviyeler uzun süre insani değerlere ve kültürel çalışmalara ev sahipliği yaparak tarihteki işlevlerini yerine getirmişlerdi. Nihayetinde İbni Haldun'un tarih nazariyesine uygun biçimde, günü geldiğinde vazifelerini yapmış yerler olarak kapanmalarında bir sakınca görülmemiştir. Buraların kültürel işlevlerini üstlenecek olan en önemli yeni kurum okul olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk bir kaç yılında varlığını sürdüren tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılmasını tetikleyen olay Şeyh Said isyanı oldu²³. 13 Şubat 1925'de Doğu Anadolu'da başlayan ayaklanma Nakşibendî tarikatı şeyhi Said ve müritleri tarafından tertip edildi. İsyani ilk etapta doğuda sınırlı yerlerde görülen dinsel nitelikli küçük bir eylem olarak algılayan Fethi Bey Hükümeti, olayın vahameti ortaya çıkınca istifa etti²⁴. Yeni kurulan İsmet Paşa Hükümeti meseleye daha ciddi yaklaşarak, Cumhuriyet'i sarsan ilk tehlikeli girişimi bastırmak maksadıyla sert tedbirler aldı. TBMM'de yapılan hararetli tartışmalardan sonra Hıyaneti Vataniye Yasası tekrar yürürlüğe girdi ve Doğu Anadolu'da İstiklal Mahkemeleri kuruldu²⁵. Ancak alınan önlemlerin en mühimi 04 Mart 1925'te çıkarılan ve çoğu devrimin gerçekleştirilmesini kolaylaştıran Takriri Sükûn Yasası olmuştur. Bu sayede hükümete geniş yetkiler verildi. İsmet Paşa, sert hükümler içerdiği gerekçesiyle eleştirilen Takrir-i Sükûn Kanunu, Cumhuriyet rejimini korumaya yarayan bir araç olarak gördüğünü ifade etmiştir²⁶. Yaşanan tartışma ve kargaşalar arasında artık ortada net olan bir sonuç vardır, Takriri Sükûn Yasası ile beraber Cumhuriyet'in kuruluşundan beri devlet ile tarikatlar arasında yaşanan soğuk savaş, sıcak harbe dönüşmüştür.

Beş yıl yürürlükte kalacak olan Takriri Sükûn kanunu kapsamında hükümete sivil hayattaki aşırılıklara müdahale etmesini kolaylaştıran imtiyazlar tanındı. Ülkede yaşanan bu gelişmeler esnasında Doğu Anadolu'da kurulmuş olan İstiklal Mahkemesi 28 Haziran 1925'te nihai kararını duyurdu. Mahkeme, aralarında elebaşı Şeyh Said'inde bulunduğu kırk yedi kişinin idamına karar

²³ Erik Jan Zürcher(2015). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasi Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(1924-1925), İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 10.

²⁴ Her Tarafta Galeyan(01 Mart 1925). Hâkimiyeti Milliye, Sayı: 1362, s. 1.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi(1961). Devre: II, Cilt: XV, Ankara: TBMM Matbaası, s. 131.

²⁶ İsmet İnönü(2006). Hatıralar, İstanbul: Bilgi Yayınevi, s. 200.

verdi²⁷. Ancak mahkemenin aldığı kararların içerisinde dikkat çeken bir hüküm daha mevcuttu. Buna göre, dini görünüm altındaki tekke ve zaviyelerin “*şer ve fesat yuvası, entrika ve batıl inançlar ocağı*” oldukları belirtilerek isyanın çıktığı bölge ve çevresinde bulunan bu kurumların kapatılması kesin karara bağlandı²⁸. Bu tarihi karar zaman içinde tüm yurttaki tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılmasına zemin hazırlamış oldu. Şeyh Said isyanı sırasında halkı galeyana getirdiğine hükmedilen bu yerlerin aynı işlevi başka bir olay sırasında da gerçekleştirilmesinden endişe duyulmaya başlanmıştı. Şeyh Said ayaklanmasının bastırılmasından ve suçlularla ilgili kesin kararın alınmasından sonra, harekete geçen hükümet, kapatılmasına gerek gördüğü tekke, türbe ve zaviyelerin varlığına kademe kademe son verdi. Taktirî Sükûn döneminde sosyal yaşamı düzenleyen girişimlere başvurulmuştur²⁹. Bu girişimlerden biride daha dört beş yıl öncesine kadar Ulusal Direniş’in öncülerıyla birlikte olan tarikat üyelerinin varlığını sürdürdüğü yerlerin kapatılması olmuştur. İki taraf arasında vatan için sürdürülen işbirliğinin yerini 1925’ten itibaren rejime bağlı olup olmamanın kavgası almıştı. Şeyh Said ayaklanmasının ardından tasavvuf kurumlarıyla, çağdaş toplum ve devlet inşasını gerçekleştiren kadro arasında ilişkilerin gergin bir zeminde yürütüldüğü yeni bir dönem başladı.

Cumhuriyet ve kazanımlarının daha iyi anlaşıldığı Şeyh Said isyanının ardından Atatürk, Doğu İstiklal Mahkemesi’nin bölgedeki tekke ve zaviyelerle ilgili kararının önemine dikkat çekmiştir. Bu karar Atatürk’e göre nihai bir sonuç değil, yeni gelişmelere yol açacak bir başlangıçtı. 1925 yılı Ağustosunun sonlarına doğru Gazi, Batı Karadeniz Bölgesi’ni kapsayan ziyaretler gerçekleştirir. Atatürk bölgedeki temasları sırasında Türk ulusunun mutlaka Batı medeniyeti içinde yer alacağını vurgulamıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün bölgede yaptığı “*İnkılâp Nutukları*” niteliğindeki konuşmaları, dergâh türü yerlerle ilgili fikirlerini net bir biçimde yansıtıyordu. Özellikle 30 Ağustos 1925’te Kastamonu Halk Fırkası’nda verdiği söylev tekke, zaviye ve türbelerin kapatılacağına dair önemli mesajlar içermekteydi. Atatürk’ün geleneksel-modern, doğulu-uygar, sürtüşmesindeki tercihlerine dair ipuçları veren, tarikatları nasıl bir son beklediğini açıklayan konuşmasının en önemli bölümü şu ifadelerden oluşmaktaydı:

“Ölülerden yardım beklemek medeni bir toplum için bir yüzkarasıdır. Mevcut tarikatların gayesi kendilerine tabi olan kimseleri dünyevi ve manevi olan hayatta mazhar-ı saadet kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin bütün şumülü ile medeniyetin muvacehe-i şule-paşında filan veya falan şeyhin irşadı ile saadet-i maddiye ve maneviye arayacak kadar iptidai insanların Türkiye caciay-ı medeniyesinde mevcudiyetini asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru en

²⁷ Ergün Aybars(2009). İstiklal Mahkemeleri, İstanbul: Ayraç Yayınları, s. 209.

²⁸ Mahmut Akyürekli(2013). Şark İstiklal Mahkemesi 1925-1927, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 60.

²⁹ Sadık Albayrak(2014). İrticanın Tarihçesi-4, İstanbul: İz Yayıncılık, s. 98.

hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak, insan olmak için kâfidir. Raesayi tarikat, bu dediğim hakikati bütün vüzu ile idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerin artık vasıl-ı rüşd olduklarını elbette kabul edeceklerdir ³⁰.

Atatürk'ün Kastamonu ve çevresine yapacağı geziden bir süre önce Ankara'da bir tahkikat komisyonu oluşturulmuştu. Bu komisyon, Temmuz 1925'te İstanbul ve çevresinde yaptığı incelemeler sonucunda tarikat üyesi kişilerin kullandığı yerlere yönelik bir rapor hazırlar. Rapora göre, İstanbul'da bulunan tekkelerin çoğu harabeyi andırmakta, sağlıksız koşullar içermekte ve kullanılamayacak durumdaydı³¹. Yüz yıllardır var olan kurumlarda böyle neticelerin ortaya çıkmasında ekonomik sıkıntılar, yılların ihmali ve ardı arkası kesilmeyen savaşların yol açtığı yıkımlar önemli rol oynamıştır. Dünyada yaşanan siyasi çalkantılar ve mali krizlerin zirve yaptığı bir zamanda kurulmuş genç Cumhuriyet'in, oldukça yıpranmış tarikat kurumlarını onarmaya kalkışması günün koşullarında olanaksızdı. Bu yerlerin restorasyonu meselesi ciddi anlamda zaman kaybına yol açabileceği gibi böyle bir yükün altına girmek devletin kuruluş felsefesiyle de çelişmekteydi. Bunun yerine uzun süren savaşlardan sonra yeni okul ya da kütüphaneler açmanın daha yararlı olacağı su götürmez bir gerçektir. Ayrıca gerçek anlamdaki din kurumları yani camilerin daha fazla tadilat ve bakıma ihtiyacı bulunmaktaydı. Camiler tarih boyunca tüm Müslümanların ayırım yapmadan gittikleri mabetlerdi. Cumhuriyet hükümetlerinin izlediği politikalarda öncelikli olarak camilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ağırlık verilmiştir. Ancak camiler içinde de tamamen harabeye dönüşenler olmuşsa başka seçenekler devreye sokulmasına izin verilmiştir³². Cumhuriyet yönetimi bir tarafta devrimlerin gerçekleşmesi için çaba sarf etmiş diğer yandan din ve vicdan hürriyeti anlayışına uygun olarak, imkânların el verdiği boyutta yurttaşların dinsel gereksinimlerini karşılamaya çalışmıştır. Bu esnada geçiş döneminin oluşturduğu atmosferde kimi önde gelen isimlerin aşırı seküler tepkileri bazı zamanlar Müslüman halk tarafından yanlış anlaşılmalara neden olmuştur. Bu ve benzeri türden gelişmelerin değerlendirilmesi yapılırken Türkiye'de o yıllarda var olan insan portresinin özelliklerini göz önünde bulundurmak daha sağlıklı neticeler elde edilmesine yardımcı olacaktır.

2. 2. Tasavvuf Kurumlarının Kapatılması, Satış Uygulamaları ve Yerlerini Alan Alternatif Kurumlar

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına dair ilk kanuni düzenleme 02 Eylül 1925'te yapıldı. Bakanlar Kurulu konuyla ilgili 2431 sayılı bir kararname

³⁰ Mustafa Selim İmece(1975). Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 82 ve 83.

³¹ Jaschke, age, s. 36.

³² Cumhuriyet'in ilk yıllarında onarılamayacak derecede tahrip olmuş camilerle ilgili izlenen yöntemler için bkz. A. Kıvanç Esen(2011-Güz). Tek Parti Dönemi Camii Kapatma/Satma Uygulamaları, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı: XIII, s. 91-158.

hazırladı. Bu kararnameyle, “*Samimi içtihat görüntüsü altında varlıklarını sürdüren tarikat kurumları gizli politik amaç güdebilir*” uyarısı yapılmış ve bazı yeni düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre, okul olarak kullanılmaya müsait tekkeler derhal Milli Eğitim Bakanlığı’na terk edilecek ve atıl vaziyette olanların satışı yapıldıktan sonra elde edilen parayla özellikle köylerde okullar kurulacaktı³³. Sanat değeri yüksek olan türbeler ise muhafaza altına alınarak, türbedarları yeni açılacak kamu binalarında imam, müezzin veya vaiz olarak görevlendirilecekti³⁴. Böylece mağduriyetlerin yaşanmasının önüne geçilmiştir. Türkiye’deki eğitim meseleleri düşünülerek atılan bu adımlar, dini kurumlar bir anda kullanılamaz hale getirilerek kapılarına kilit vurulmuştur şeklindeki algının yanlışlığını ortaya koymaktadır. Yeni yasal düzenlemede, şeyhlere ve vakfiyelere doğrudan dokunulmayarak varlıklarını sürdürmelerine izin verilmiştir. 02 Eylül 1925 tarihli talimatname ile başta tekkeler olmak üzere tüm tasavvuf kurumları baştan sona dizayn edilmişti. Devrim hükümetinin tarikat kurumlarına karşı izlediği bu yeni dönem uygulamalarındaki temel gaye Şeyh Said ayaklanmasının ardından gözdağı verilerek kapatılmaları için uygun ortam oluşturmaktı.

Atatürk, Türk toplumunun her yönüyle çağdaş olmasını arzuluyordu, buna karşılık tekke, türbe ve zaviye gibi kurumlar çağdaş bir toplumun ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzak bir görüntü içindeydiler. Eski zamanlardaki olumlu işlevlerini artık yerine getiremeyen bu kurumların varlığı laik devlet anlayışıyla da çelişmekteydi. Mimari açıdan çoğu oldukça yıpranmış bu kurumların o günün ekonomik koşullarında ve başka önem arz eden meselelerin de bulunmasından dolayı tadilatı imkânsız görünüyordu. Türkiye dâhilinde Müslümanların dini meselelerinden sorumlu bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı varken ayrıyeten başka dinsel mercilerin varlığının sürmesine olanak tanımak din gibi hassas bir alanda çift başlılığa sebep olabilirdi. Nihayet yaşanan son Şeyh Said ayaklanması bazı tarikat kurumlarının hala dünyevi hadiselere müdahale edebilecek bir güçte olduklarının açık deliliydi. Belirtilen bütün bu faktörleri en ince ayrıntısına kadar hesaba katan Mustafa Kemal Atatürk, tarikatların yasaklanması, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına ilişkin kesin olarak talimat verdi. Bunun üzerine 30 Kasım 1925 tarihinde çıkartılan 677 sayılı kanunla tüm Türkiye’de her türlü tarikat faaliyetleri yasaklandığı gibi, bir daha 01 Mart 1950’ye kadar açılmayacak şekilde 773 tekke, 905 türbe ve 100 civarında zaviye kapatıldı³⁵. Rakamlar iyi irdelendiğinde kapatılan türbe sayısının tekkelerden daha fazla olması, tarikatlarla ilgili son yüzyıllarda yaşanmış özden sapma ve amaçtan uzaklaşmanın delilleri olarak

³³ Tekkeler Mekteplere Dönüştürülmekte(04 Eylül 1925). Hâkimiyeti Milliye, Sayı: 1637, s. 1.

³⁴ Jaschke, age, s. 37.

³⁵ Halil İbrahim Şimşek(2006). Türk Modernleşmesi Sürecinde Tasavvuf Alanında Ortaya Çıkan Bazı Yöntem Tartışmaları, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 9, s. 14.

karşımıza çıkmaktadır. Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıyla ilgili kanun yoruma açık kapı bırakmayan hükümleriyle şu temel esasları içermektedir:

“Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla tesis edilmiş olunan bilümmüm tekkeler ve zaviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere kâmilan seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuası dairesinde filhal camii veya mescit olarak istimal edilenler ipka edilir.

Alelümüm tarikatlerle şeyhlik, deroişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çebeilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyüçülük, üfürükçülük ve gayipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde salatine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla bilümmüm sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülgadır. Seddedilmiş olan tekke ve zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veyahut aynı tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki ünvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidemeti ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimselere üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve 500 liradan aşağı olmamak üzere cezayı nakdiile cezalandırılır³⁶.”

30 Kasım 1925’te yapılan düzenleme ile tarikat faaliyetleri ülke çapında yasaklanınca özeleştirilerini yapan din bilginleri de ortaya çıktı. Bunların başında Atatürk ile sıkı münasebetleri olan Mevlevi şeyhi Veled Çelebi İzbudak gelmiştir³⁷. Veled Çelebi, tarikat dergâhlarının kapatılmasına karşısında ilk tepkisini şu anlamlı sözlerle dile getirir:

*“Hak ehli olunca içimizden mefkud
Cahiller edince arşı irşada suud
Beyhude figan etmeyelim layıktır
Dergehlerimiz boş idi oldu mesdud³⁸”*

Veled Çelebi’nin bu dörtlüğünden de açıkça anlaşılmaktadır ki, tekke ve zaviyeler kapatılmadan önce zaten boşalmış ve eskisi kadar rağbet görmeyen yerler haline gelmişlerdi. Türbelerin ilgasındaki temel gaye ise hurafelerle mücadele etmektir. Tekkelerin kapatılmasına yönelik olarak Veled Çelebi’nin serzenişine benzer bir değerlendirme de Abdülbaki Gölpınarlı hoca tarafından

³⁶ Tekke, zaviyeler ve türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile bir takım ünvanların men ve ilgasına dair kanun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Düstur(30. 11. 1925). Tertip: III/ Cilt: VII, Kanun No: 677.

³⁷ Aydın Taneri(1987). Mevlana Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 82; Münir Hayri Egeli(1959). Atatürk’ten Bilinmeyen Hatıralar, İstanbul: Güven Matbaası, s. 54.

³⁸ İzbudak(1946). Hatıralarım, Ankara: Türkiye Yayınevi, s. 66, Nuri Köstüklü(2005). Vatan Savunmasında Mevlevihaneler(Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye), Konya: Çizgi Kitabevi, s. 159.

yapılmıştır. Gölpınarlı tekkelerin seddedilmesi ve tarikatların ilgasıyla ilgili fikirlerini şu sözleriyle dile getirmişti:

“...tarikatlerin ilgası ve tekkelerin kapanışı, zamanında yapacağını yapmış ve tabii seyrini takip ederek bu hale gelmiş bir müessesenin karşılaştığı tabii sonuçtu. Milletinin iradesiyle çıkan kanun, kendiliğinden olan bir hatimenin Fatiha’sından başka bir şey değildi³⁹.”

Tarikat faaliyetlerine son verilmesi ve ilgili kurumların kapatılmasını laik Cumhuriyet’in sert uygulamalarından birisi olarak algılamak yanlış bir değerlendirmenin ötesine geçmeyen bir bakış açısının ürünüdür. Tasavvuf kurumları son yıllardaki atıl halleri ve milletin teveccühünün azalmasından dolayı zaten kapanmaya yüz tutmuşlardı. XX. yüzyıla gelindiğinde kapısı yüzyıllardır açılmayan tekkelerin sayısının artması, kime ait olduğu bilinmeyen birçok türbenin türemesi ve Şeyh Said İsyanı’nda olduğu gibi asıl amaçlarından saparak tarikatların politik kirliliğe bulaşmış olmaları, Cumhuriyet hükümetinin aldığı kararı haklı kılan başlıca nedenlerdir. Tekke, zaviye ve türbelerin seddine dair yasa iyi irdelendiğinde camii ya da mescit olarak kullanılmaya uygun olan tarikat kurumlarının kapatılmadığı anlaşılmaktadır. Bu tercih halkın gerçek manadaki dinsel ihtiyaçlarının giderilmesine dair gösterilen özenin bir sonucudur. Zira sosyo kültürel inkılabın bir âmâcıda dinin kurumların kapatılmasını sağlamak değil hurafe kaynağı olan yerlere son vermektir.

1924 Anayasası’nın her türlü dinsel ayinlere müsaade eden 75. maddesinin tarikatlara oluşturduğu rahat hareket etme imkânı 05 Şubat 1937’deki yasal düzenleme ile ortadan kaldırıldı⁴⁰. Böylelikle, 3115 nolu yasayla Atatürk İlkeleri ve Kemalizm anayasaya dâhil edilerek kanuni güvence altına alınmış oldu⁴¹. Anayasanın 75. maddesinin yürürlükten kaldırılması, tarikat kurumlarının ilgasına dair 1925’te çıkartılmış yasayı pekiştiren bir gelişmedir. 1937’den başlayarak gizli veya açıktan tarikat ayini tertip etmenin önüne geçilmiştir⁴². Yeni yaşam biçimi tamamen çağdaş batılı hayatın ölçüleri kabul edilerek oluşturulmaktaydı. “Doğunun ruh ve kültürünün son ocakları⁴³” yurttan tamamen çıkarıldı. Milli Direniş yıllarında Batı emperyalizmi ile savaşılırken, Devrimler sırasında Doğu’nun eski kalıntı ve hurafelerine karşı direnç gösterilmiştir.

Tarikat kurumlarının ortadan kaldırılmasından sonra yerlerine oluşabilecek boşluğu dolduracak müesseselerin inşa edilip edilmediği geniş kapsamlı olarak ele alınması gereken bir meseledir. Nitekim Türk Devrimi tekke, zaviye ve türbelerin yerlerine alternatif kurumlar inşa etme gayretinde olmuştur. Bu

³⁹ Abdülbaki Gölpınarlı(2009). Mevlana’dan Sonra Mevlevilik, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, s. 263.

⁴⁰ Atatürk ilkeleri ve Kemalizmin anayasaya dâhil edilmesine yönelik Türk basınında çıkan tahlil ve yorumlara bir örnek için bkz. Kemalizm ve Anayasamız(06 Şubat 1937). Cumhuriyet, Sayı:4580, s. 5.

⁴¹ Bülent Tanör(2016). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 127-142.

⁴² 05 Şubat 1937 günü TBMM’de yapılan görüşmelerin ayrıntıları hakkında bkz. TBMM Zabıt Ceridesi(1961). Devre: 5, Cilt: 16, Ankara: TBMM Matbaası, s. 25-40.

⁴³ Şevket Süreyya Aydemir(2006). *Tek Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, Cilt: III, s. 221.

kurumlarının en önemlisi, okuma yazma bilen insan sayısının artmasını sağlamak için açılan Millet Mektepleri bir tarafa bırakılacak olursa halkevleridir. 19 Şubat 1932'de ilk olarak 14 ilde kurulan Halkevleri yakın tarihimizin en sükse yapmış kurumların başında gelir. Cumhuriyet Halk Fırkası(CHF)'nin kuruluş esasları ve Türk Devriminin temel amaçlarını milletin her ferdine açıklayarak öğretmek, Laiklik, Cumhuriyetçilik ve Milliyetçilik başta olmak üzere Atatürk ilkelerinin mahiyetini Türk ulusuna kavratmak ve çağdaş yaşamın prensipleri doğrultusunda toplumda yeni bir halk terbiyesi tesis etmek Halkevlerinin yegâne amaçları olmuştur⁴⁴. Kısaca Halkevleri tarikat dervişlerinin yerine devrimin yurttaşlarını oluşturmayı hedeflemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi(CHP)'nin kültür şubeleri olarak hizmet vermiş Halkevlerinin sayısı 1950 yılında 500'e ulaştı⁴⁵. Rakamsal anlamda kısa sürede sağlanan bu muazzam artış Halkevleri üyelerinin arzulu çalışmaları sayesinde gerçekleşmiştir.

Konferanslar düzenlemek, sinema-tiyatro(temsil) etkinliklerinde bulunmak, resim başta olmak üzere çeşitli sanat dallarında sergiler açmak, aile toplantıları organize etmek, köy gezileri yapmak, sosyal yardımlara katılımları arttırmak, kitap okuma kampanyaları tertip etmek ve muhtelif kurslar açmak Halkevlerinin ulusumuza yönelik en önemli aktiviteleri olmuştur⁴⁶. Küçük şehirlerde ve köylerde Halkevlerinin yerine Halkodaları kurulmuştu. İnsanımızın yaşam kalitesinin yükseltmesine yardımcı olan bu sosyal kurumlar çağdaş tekkeler olarak da isimlendirile bilinir. Halkevleri ve Halkodaları vasıtasıyla Türkiye insanı radyo ve fotoğraf makinesi gibi teknik cihazlarla tanışırken, yurdun en ücra yerinde yaşarken dahi resim sergilerine katılabilmek imkânı bulmuştur⁴⁷.

Ülkede yürütülen tüm çağdaşlaşma hareketlerine, sosyal hayatı dönüştürme çabalarına rağmen eski şeyhler ve onların vekilleri, dervişler, sufi yaşam tarzını arzu edenler evlerinde ya da özel mekânlarında yüzyıllardır devam eden gelenekleri sürdürmekten kopamadılar. Demokratik ortamın bazı boşluklarından faydalanarak devam ettirilen bu illegal uygulamalar zaman içinde samimi duyguların ötesine geçerek çarpık inançsal yapılarının oluşmasına yardımcı olmuştur⁴⁸. Böylece yer altına inerek var olabilmiş sözde tasavvuf örgütleri Cumhuriyet için tekrar tehdit unsuru haline gelmişlerdir. 1930 Menemen Olayı'nda yaşananlar bunun en somut örneğini teşkil eder⁴⁹.

⁴⁴ CHP(1942). Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942. İstanbul-Ankara: Alâeddin Kiral Basımevi, s. 3.

⁴⁵ H. J. Kislring (1994). Osmanlı İmparatorluğunda Derviş Tarikatlarının Sosyolojik ve Eğitsel Rollerini, (Çev: Bünyamin Solmaz), Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 5, s. 347.

⁴⁶ C. H. P.(1942).Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942. Ankara, s. 36-46.

⁴⁷ Güneş Şahin(2012) Van Halkevi ve Faaliyetleri, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 52, s. 109 ve 110.

⁴⁸ Yer altına inerek devam eden tarikat faaliyetlerinin zaman içinde İslâm dinin temel prensiplerinden oldukça uzaklaştığına yönelik bir değerlendirme için bkz. Tarikat ve Üfürükçülük İşinin İç Yüzü Nedir?(30 Ağustos 1935). Ulus, Sayı: 5218, s. 5.

⁴⁹ Menemen Hadisesi(25 Kânunuevvel 1930). Vakit, Sayı: 4657, s. 1.

1930 Aralığında Menemen’de çıkan olaylar “Türk İnkılâbı” ile tasavvuf kurumlarının yıllardır devam eden kavgasının son halkasıdır. Menemen’de çıkan hadiseler bastırılmış fakat ilerleyen yıllarda bu tür yapılanmalar toplumun içinde kendisine bir şekilde yer bulabilmiştir.

Tarikatların ilgası ve ilgili kurumların kapatılmasının ardından oluşan bir meselede, bu kurumların köhne mekânları ve onların kapladıkları arazilerin ne şekilde değerlendirileceği problemi olmuştur. 1930’lu yılların sıkıntılı ekonomik ortamında dünya hızla savaşa giderken, Türkiye Cumhuriyeti sıcak para ihtiyacını karşılamak maksadıyla çoğu türbe, tekke ve zaviye binalarını arsalarıyla beraber götürü usulden satmayı tercih etmiştir. Belirli bir bedel karşılığı elden çıkartılan tekkelerin başında geceleri sokaklarda yaşayanların konaklama yerine dönüşmüş vaziyetteki Edirne Feridun Efendi ve Çoban Ali dergâhları gelir⁵⁰. Peşin ödeme ya da kısa vadeli satışlar sayesinde eski zamanların bu dini kurumları içine düştükleri kötü durumdan kurtarılmıştır. Satışa çıkartılan tekke, türbe ve zaviyelerden elde edilen paralar II. Dünya Savaşı atmosferinin yaşandığı senelerde devlet bütçesine bir miktarda olsa katkı sağlamıştır.

Tüm mali zorluklara rağmen tarihi önem arz eden ve Türk kültüründen derin izler taşıyan tekke ya da türbeler devletin organizasyonu ile tamir ettirilmiştir. Ulusal Direniş kadrosunun da içinde Cuma namazı kılıp akabinde TBMM’yi açtıkları Ankara Hacı Bayram Veli Camii ve türbesi 1939 yılının çetin koşullarında restorasyona tabii tutulmuştur⁵¹. Bu gibi çalışmalara ülkenin birçok yerinden örnek vermek mümkündür. Netice devlet eliyle yaptırılan bu tadilatlar, kapatılan tüm tarikat kurumlarının aynı safta değerlendirilmediğini ve meseleye çok yönlü yaklaşılması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç

Tekke, türbe ve zaviyeler Osmanlıların erken modernleşme döneminden itibaren revize edilmeye çalışılmasına rağmen ıslah olunamamıştır. Türk Devrimini gerçekleştiren kadroların vatan savunması uğrunda yolları kesişse de Atatürk’ün geleceğe yönelik tasarılarında bu kurumların hiçbir zaman yerleri yoktu. Zaten Cumhuriyet’in ilanından önceki atıl halleriyle tarihi misyonlarını tamamladıkları görüntüsünü çizmekteydiler. Hurafe merkezi haline gelmeleri ve eski rejim yanlılarının buluşma mekânlarına dönüşmeleri kapatılmalarının haklı gerekçelerini oluşturmaktadır. Tarihin her döneminde devletlerin kendi siyasi otoritelerine karşı alternatif gibi ortaya çıkan müesseselere son vermeleri gayet normal karşılanan bir yöntemdir. Tarikat ocakları Şeyh Said isyanı ile Cumhuriyet rejiminin gözünden tamamen düşünce yasal olarak kapatılmışlar ve bir daha güçlenmelerini engelleyecek önlemler alınmıştır. Tarikatların elde

⁵⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi[VGMA]. Hayrat Müzayede Satış Defteri[HMSD]. (01. 01. 1931-31. 12. 1969). Sayı: 2380, s. 14.

⁵¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi[BCA]. (06 Kasım 1939). 0301812, 891076.

kalan son kurumları müzayede yoluyla satışa çıkartılmışlardır. Bu sayede buhranlı bir dönemde devlete ek mali destek sağlanmıştır. Türk Devriminin tarikatlarla yollarının kesin biçimde ayrılması din-devlet ilişkileri ekseninde yıllardır süren bir takım tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. (06 Kasım 1939). 0301812, 891076.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi[VGMA]. *Hayrat Müzayede Satış Defteri[HMSD]*. (01. 01. 1931-31. 12. 1969). Sayı: 2380, s. 14.

Gazeteler

Cumhuriyet (06 Şubat 1935). Kemalizm ve Anayasamız.

Cumhuriyet (03 Şubat 1937). Bektaşî Ayini Yapanlar Mahkûm Edildi.

Düstur (30 Kasım 1925). Tekke, Zaviye ve Türbelerin Seddine Dair Yasa, Tertip: 3, Cilt: 7.

Hâkimiyeti Milliye (25 Eylül 1924). Büyük Gazi'nin Samsun Söylevi.

Hâkimiyeti Milliye (01 Mart 1925). Her Tarafta Galeyan.

Hâkimiyeti Milliye (04 Eylül 1925). Tekkeler Mekteplere Dönüştürülmekte.

Resmi Gazete (15 Ocak 1945). Anayasanın 75. Maddesi Değiştirildi.

Ulus (30 Ağustos 1935). Üfürükçülük İşinin İçyüzü.

Vakit (25 Kânunuevvel 1930). Menemen Hadisesi.

Kitap ve Makaleler

AKYOL, T., 1988, "*Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*", Milliyet Yayınları, İstanbul.

AKYÜREKLİ, M., 2013, "*Şark İstiklal Mahkemeleri*", Kitap Yayınevi, İstanbul.

ALBAYRAK, S., 2014, "*İrticanın Tarihçesi-4*", İz Yayıncılık, İstanbul.

ALTINTAŞ, H., 1986, "*Tasavvuf Tarihi*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

AYBARS, E., 2009, "*İstiklal Mahkemeleri*", Ayraç Yayınları, İstanbul.

AYDEMİR, Ş. S., 2006, "*Tek Adam*", Remzi Kitapevi, Cilt: 3, s. 221-229.

BALTACI, C., 2007, "*İslâm Medeniyeti Tarihi*", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

- BAYKARA, T., 2001, "Türk Kültür Tarihine Bakışlar", Atatürk Kültür Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- CHP, 1942, "Halkevleri ve Halkodaları", Alâeddin Kiral Basımevi, İstanbul-Ankara.
- ÇAĞATAY, N., 1972, "Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'ten Bu Yana)", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- EGELİ, M. H., 1959, "Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar", Güven Matbaası, İstanbul.
- ESEN, A. K., 2011, "Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar", Sayı: 13, s. 91-158.
- FAROQHI, S., 2000, "Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- GEYLAİ, A., 2003, "Fütuhu-l Gayb Âlemlerin Kapısı", Gelenek Yayınları, İstanbul.
- GÖLPINARLI, A., 2009, "Mevlana'dan Sonra Mevlevilik", İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- GÜNDÜZ, İ., 2013, "Osmanlılarda Devlet/Tekke Münasebetleri", Seha Neşriyat, İstanbul.
- GÜNEŞ, Ş., 2012, "Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi", Sayı: 52, s. 109 ve 110.
- İMECE, M. S., 1975, "Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri", Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- İNÖNÜ, İ., 2006, "Hatıralar", Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- İPEKÇİ, A., 2013, "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor", Ka Kitap, İstanbul.
- İZBUDAK, V. Ç., 1946, "Hatıralarım", Türkiye Yayınevi, Ankara.
- İZBUDAK, V. Ç., 2009, "Tekkeden Meclise Sıradışı Bir Çelebi'nin Anıları", Timaş Yayınları, İstanbul.
- JASCKHE, G., 1972, "Yeni Türkiye'de İslâmlık", Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KARA, İ., 2012, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm", Dergah Yayınları, İstanbul.
- KARA, M., 1999, "Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler", Dergah Yayınları, İstanbul.
- KARA, M., 2010, "Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi", Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARPAT, K., 2005, "İslâm'ın Siyasallaşması", Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- KISLING, H. J., 1994, "Osmanlı İmparatorluğunda Derviş Tarikatlarının Sosyolojik ve Eğitsel Rollerini", (Çev: Bünyamin Solmaz), Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:5, s. 347
- KORLAELÇİ, M., 2011, "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce", İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt: 1, s. 214-222.
- KÖSTÜKLÜ, N., 2005, "Vatan Savunmasında Mevlevihaneler (Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye)", Çizgi Kitabevi, Konya.
- KUTAY, C., 1974, "Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları", TC. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- MARDİN, Ş., 2010, "Türkiye'de Din ve Siyaset", İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- OCAK, A. Y., 2014, "Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- OKUMUŞ, E., 2005, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi", Lotus Yayıncılık, Ankara.
- SARIKOYUNCU, A., 2012, "Milli Mücadele'de Din Adamları", Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, Cilt: 1, s. 144.
- ŞİMŞEK, H. İ., 2006, "Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi", Çorum, Cilt: 5, Sayı: 9, s. 14.
- TANERİ, A., 1987, "Mevlana Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TANÖR, B., 2016, "Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- , 1961, "TBMM Zabıt Ceridesi", Devre: 2, Cilt: 15, TBMM Matbaası, Ankara.
- TUNÇAY, M., 2005, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Döneminin Kurulması 1923-1931", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- YALTKAYA, Ş., 1943, "Eski Türk Ananelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesirleri" İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul:20-25 Eylül 1943, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ZÜRCHER, E. J., 2015, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasi Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)", İletişim Yayıncılık, İstanbul.